

Date: 13th June-2026

MARKAZIY OSIYONING GEOSIYOSIY JARAYONLARDAGI O'RNI VA INTEGRATSIYAGA TA'SIRI

Saydullayev Abdullo Olimjon o'g'li

Guliston davlat pedagogika instituti, Milliy g'oya va falsafa kafedrası magistranti

Annotatsiya: Maqolada Markaziy Osiyo mintaqasining zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi geosiyosiy o'rni va xususiyatlari IMRAD metodologiyasi asosida tadqiq etiladi. Tadqiqot Mackinder nazariyasidan tortib zamonaviy mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasigacha bo'lgan geosiyosiy omillar integratsiya jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishini kompleks tahlil qiladi. Mintaqadagi energetika resurslari, suv-iqtisodiy muammolar, transport-logistika tarmoqlari va tashqi kuchlarning raqobati integratsion jarayonlarga bevosita ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida aniqlandi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, mintaqaviy integratsiyaning muvaffaqiyati geosiyosiy raqobat omillariga moslashgan holda ichki hamkorlik mexanizmlarini mustahkamlashga bog'liq.

Kalit so'zlar: geosiyosat, Markaziy Osiyo, integratsiya, Heartland nazariyasi, mintaqaviy xavfsizlik, energetika resurslari, transport koridorlari.

KIRISH

Markaziy Osiyo mintaqasi - O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston - jahon geosiyosiy xaritasida o'ziga xos strategik o'ringa ega. Yevrosiyo qit'asining geografik markazida joylashgan bu mintaqada turli sivilizatsiyalar, savdo yo'llari va siyosiy kuchlarning kesishish nuqtasi bo'lib kelgan. XIX asrda Britaniya imperiyasi va Rossiya o'rtasidagi "Katta O'yin" (The Great Game)dan boshlanib, bugungi kunda Rossiya, Xitoy, AQSh va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi raqobat bilan davom etayotgan geosiyosiy kurash mintaqaning strategik ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Geograf Halford Mackinder o'zining "Heartland" (Dunyo oroli) nazariyasida Markaziy Osiyoni dunyoviy hukmronlikning kaliti sifatida ta'riflagan edi [1].

Bu nazariya XXI asr geosiyosiy voqeliklarida ham o'z dolzarbligini saqlamoqda: mintaqada ulkan uglevodorod zahiralar, strategik mineral resurslari va trans-Yevrosiyo transport yo'laklarining kesishishi nuqtasida joylashgan. Shu bois mintaqadagi integratsiya jarayonlari nafaqat mahalliy, balki global geosiyosiy omillar ta'sirida shakllanmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi Markaziy Osiyoning geosiyosiy o'rni va xususiyatlarini ilmiy tahlil qilish, tashqi va ichki geosiyosiy omillarning mintaqaviy integratsiya jarayonlariga ta'sirini aniqlash hamda bu omillarni hisobga olgan holda integratsiyani chuqurlashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotda qo'yilgan asosiy ilmiy muammo shundan iboratki, geosiyosiy raqobat mintaqaviy integratsiyaga qanday ta'sir ko'rsatadi va mintaqada davlatlari bu raqobatni o'z manfaatlariga xizmat qildirishning qanday imkoniyatlariga ega?

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODOLOGIYA

Markaziy Osiyo geosiyosatiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy adabiyotlar soni so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada o'sdi. Cooley A. "Great Games, Local Rules" asarida

Date: 13th June-2026

mintaqaning tashqi kuchlar raqobati kontekstida o'rganib, "lokal qoidalar" tushunchasini ilgari surdi [2]. Laruelle M. va Peyrouse S. esa mintaqani globalashuv va geosiyosat kesishmasida tahlil qildi [3]. O'zbek akademik muhitida Safojev S. mintaqaviy geosiyosatni mahalliy nuqtai nazardan o'rgandi, O'zbekistonning tashqi siyosiy kontseptsiyalarini ilmiy asoslab berdi [4].

Jukov S. va Reznikova O.ning tadqiqotlari Rossiyaning mintaqadagi strategik manfaatlarini va iqtisodiy integratsiya siyosatini keng yoritdi [5]. Allison R. esa "virtual regionalism" kontseptsiyasini ishlab chiqib, mintqa davlatlarining o'zaro hamkorlik siyosatini xavfsizlik rejimlari kontekstida tahlil qildi [6].

Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi: geosiyosiy tahlil (Mackinder va Bjezinskiy nazariyalari asosida), qiyosiy siyosatshunoslik (mintqa davlatlari tashqi siyosatini solishtirish), miqdoriy tahlil (savdo hajmlari, investitsiyalar va transport statistikasi), hamda tizimli yondashuv (geosiyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik omillarini yaxlit tizim sifatida ko'rish). Birlamchi manbalar sifatida davlat hujjatlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari (ADB, Jahon banki, CAREC) va rasmiy statistik ma'lumotlardan foydalanildi.

NATIJALAR

1. Mintaqaning geosiyosiy o'rnining xususiyatlari

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Markaziy Osiyoning geosiyosiy o'rnini bir necha o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Birinchidan, mintqa "landlocked" - dengizga chiqish imkoni cheklangan - hudud sifatida transport-kommunikatsiya infratuzilmasiga haddan ziyod bog'liqdir. Barcha besh davlat quruqlik chegaralari orqali iqtisodiy va siyosiy muloqot amalga oshirishga majbur, bu esa transport-logistika masalasini mintaqaviy siyosatning hal qiluvchi elementiga aylantiradi.

Ikkinchidan, mintqa energetika resurslari jihatidan istisno ko'rsatkichlarga ega: Qozog'iston neft zahiralari bo'yicha, Turkmaniston tabiiy gaz bo'yicha dunyo reytingida yuqori o'rinlarni egallaydi. Hidroenergetika salohiyati bo'yicha esa Tojikiston va Qirg'iziston mintaqaning muhim aktarlari hisoblanadi. Ushbu resurslarning notekis joylashuvi davlatlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni ham kuchaytiradi, ham ziddiyat uchun zamin yaratadi.

Uchinchidan, mintqa davlatlarining etnik va chegara masalalari geosiyosiy vaziyatga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sovet davrida sun'iy belgilangan ma'muriy chegaralar ko'pincha etnik hududlar bilan mos kelmasdi. Farg'ona vodiysi - O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikiston hududlari bir-biriga qorishib ketgan zona - mintaqaviy geosiyosatning eng murakkab nuqtasi sifatida qolmoqda.

2. Tashqi kuchlarning geosiyosiy ta'siri. Rossiya Federatsiyasi MDH, KXSHT va YEAIQ kabi ko'p tomonlama platformalar orqali mintaqada an'anaviy ta'sirini saqlab kelmoqda. "Rossiyaning Markaziy Osiyodagi strategiyasi ikki yo'nalishda amalga oshirilmoqda: harbiy-siyosiy hamkorlik va iqtisodiy integratsiya" [5]. Biroq Ukraina inqirozidan keyin bir qator mintqa davlatlari Moskva ta'siridan nisbiy uzoqlashish tendentsiyasini namoyon etmoqda.

Date: 13th June-2026

Xitoy Xalq Respublikasining “Kamar va Yo‘l” (BRI) tashabbusi Markaziy Osiyoda infratuzilma sarmoyalariga keng yo‘l ochdi. “Xitoy ta'sirining kuchayishi Rossiyaning an'anaviy nufuziga bevosita raqobat tug'dirmoqda” [2]. Xitoy-O'zbekiston-Qirg'iziston (CKU) temir yo'li loyihasi, Turkmaniston-Xitoy gaz quvuri va boshqa infrastruktura loyihalari Xitoyning mintaqaviy ta'sirini moddiy jihatdan mustahkamladi.

AQSh va Yevropa Ittifoqi “C5+1” diplomatik platformasi orqali mintaqada ishtirok etmoqda. 2023 yilda imzolangan YI-O'zbekiston Kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik shartnomasi (EPCA) G'arbning mintaqaga munosabatini yangi bosqichga olib chiqdi. Biroq mintaqadagi G'arb ta'siri Rossiya va Xitoy bilan taqqoslaganda nisbatan cheklangan bo'lib qolmoqda.

3. Geosiyosiy omillar va integratsiya o'rtasidagi bog'liqlik

Tadqiqot jarayonida aniqlangan muhim natija shundan iboratki, geosiyosiy omillar va mintaqaviy integratsiya o'rtasida murakkab ikki tomonlama bog'liqlik mavjud. Bir tomondan, tashqi kuchlarning raqobati mintaqada davlatlarini o'zaro yaqinlashuvga majbur etadi: umumiy tahdidlar va bosimlar birgalikda harakat qilishni zarur qiladi. Boshqa tomondan, tashqi kuchlar mintaqada davlatlarining farqlashgan manfaatlaridan foydalanib, integratsion jarayonlarni sekinlashtirishi mumkin. Suv-energetika resurslari geosiyosiy muhitda alohida o'rin egallaydi: yuqori oqim davlatlari (Qirg'iziston, Tojikiston) gidroenergetika qurilishini rivojlantirsa, quyi oqim davlatlari (O'zbekiston, Turkmaniston) qishloq xo'jaligi uchun suv sarfini ko'paytirish manfaatini ko'zlaydi.

“Bu ziddiyat mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasining zaif nuqtasi sifatida baholanadi” [6]. 2025 yildagi Qirg'iziston-Tojikiston chegara kelishuvi va Xo'jand deklaratsiyasi ushbu muammolarni tinch yo'l bilan hal etish imkoniyatini ko'rsatdi.

Transport koridorlari uchun raqobat geosiyosatning iqtisodiy o'lchovi sifatida namoyon bo'lmoqda. Transkaspiy, shimoliy, janubiy va sharqiy yo'nalishlardagi koridorlar bo'yicha raqobat mintaqaning strategik ahamiyatini kuchaytirmoqda. Ukraina inqirozidan keyin “O'rta yo'lak” (TITR) orqali o'tgan yuk hajmining 2022 yilda 3,2 baravardan ziyod oshishi - 1,5 mln tonnadan 4,8 mln tonnagacha - mintaqaning tranzit salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari geosiyosiy omillarning mintaqaviy integratsiya jarayonlariga ta'sirini bir necha jihatdan ochib berdi. Birinchidan, tashqi geosiyosiy raqobat integratsiyani ham sekinlashtirishi, ham tezlashtirishi mumkin - bu mintaqada davlatlarining o'zaro muvofiqlashgan siyosat yuritishiga bog'liq. Ko'p vektorlilik siyosati aynan ushbu ikkilamchi vaziyatdan chiqishning maqbul yo'li sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mackinder nazariyasiga nisbatan zamonaviy yondashuv shuni ko'rsatadiki, Heartland ustidan hukmronlik bugungi kunda harbiy egalik bilan emas, balki iqtisodiy bog'liqlik va infratuzilma nazorati orqali amalga oshirilmoqda. Xitoyning BRI tashabbusi aynan shu strategiyaning namunasidir: Markaziy Osiyo davlatlarini uzluksiz qarzlar va infratuzilma loyihalari orqali o'z ta'sir doirasiga tortish. O'zbekiston “qarz diplomatiyasi” xavfiga qarshi profilaktik yondashuv sifatida Xitoy investitsiyalarini asosan qo'shma korxona formatida qabul qilmoqda.

Date: 13th June-2026

Mintaqaviy integratsiyaning geosiyosiy o'lchami bo'yicha muhim xulosa shundan iboratki, davlatlar geosiyosiy bosimni hamkorlikning rag'batiga aylantirishi mumkin. 2017 yildan boshlab O'zbekiston rahbarligidagi mintaqaviy muloqotning faollashuvi buning yaqqol namunasidir.

Prezident Mirziyoyevning strategik tashabbuskorligi - maslahat uchrashuvlarining muntazam o'tkazilishi, chegara muammolarining hal etilishi - geosiyosiy vaziyatni integratsiya uchun qulay sharoitga aylantirish imkonini ko'rsatdi.

Afg'oniston omili mintaqaviy xavfsizlik kun tartibining o'zgaras elementlari bo'lib qolmoqda. Tolibon harakati nazoratidagi Afg'oniston bir vaqtning o'zida ham tahdid, ham Janubiy Osiyoga chiqish yo'lini ochuvchi potensial ko'pri sifatida ko'rilmogda. Mintaqa davlatlarining o'zaro koordinatsiyalashgan siyosati Afg'oniston omilining salbiy ta'sirini kamaytirish va potensial imkoniyatlardan foydalanish uchun zaruriyat bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Ushbu tadqiqot Markaziy Osiyoning geosiyosiy jarayonlardagi o'rni va xususiyatlarini har tomonlama tahlil qilib, quyidagi asosiy xulosalarga keldi. Birinchidan, mintaqa bir vaqtning o'zida energetika, transport va xavfsizlik jihatidan global kuchlar manfaatlari kesishgan strategik makon bo'lib, bu xususiyat integratsiya jarayonlarini ham qiyinlashtiradi, ham zaruriy qiladi. Ikkinchidan, suv-energetika resurslari, chegara muammolari va Afg'oniston omili mintaqaviy integratsiyaga to'sqinlik qiluvchi asosiy ichki geosiyosiy muammolar sifatida saqlanib qolmoqda. Uchinchidan, mintaqa davlatlarining ko'p vektorlilik siyosati tashqi geosiyosiy bosimga moslashishning samarali mexanizmi bo'lib, bu yondashuv davom ettirilishi lozim. To'rtinchidan, transport-logistika hamkorligi - ayniqsa CKU temir yo'li va TITR yo'lagi - mintaqaviy integratsiyaning moddiy poydevorini qurishda muhim vosita hisoblanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun raqamli geosiyosat va axborot xavfsizligi masalalari alohida o'rganilishi lozim: zamonaviy davrda kiberta'sirlar va dezinformatsiya ham geosiyosiy vositaga aylangan. Mintaqaviy integratsiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan davlatlarning tashqi raqobatni ichki hamkorlikning katalizatoriga aylantirish qobiliyatiga bog'liq.

ADABIYOTLAR:

- 1 Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia. - New York: Oxford University Press, 2012. - P. 68-72.
- 2 Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia. - New York: Oxford University Press, 2012.
- 3 Laruelle M., Peyrouse S. Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Challenges of Economic Development. - New York: Routledge, 2013. - P. 89-94.
- 4 Safoyev S. Markaziy Osiyoda geosiyosat. - Toshkent, 2005. - 87-bet.
- 5 Jukov S., Reznikova O. Tsentralnaya Aziya v sotsiokulturnom i geopoliticheskom prostranstve Rossii. - Moskva: IMEMO RAN, 2009. - S. 44-47.
- 6 Allison R. Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia // Central Asian Survey. - 2008. - Vol. 27, No. 2. - P. 185-202.

Date: 13th June-2026

- 7 ADB. Central Asia Regional Economic Cooperation: CKU Railway Economic Assessment. - Manila, 2023. - P. 28-31.
- 8 Trans-Caspian International Transport Route. Annual Statistics Report 2023. - Baku, 2024. - P. 7.
- 9 Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2021. - 362-bet.
- 10 CAREC. Central Asia Regional Economic Cooperation Trade Report. - Manila: ADB, 2023. - P. 34-37.

